

Satirik mətbuatımızda təxmis və müxəmməslər
(“Molla Nəsrəddin” jurnalı əsasında)

Gülbəniz Babayeva

Filologiya elmləri doktoru, dosent
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
E-mail: gulbeniz-babayeva@mail.ru

Annotasiya. Məqalədə XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının və “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin görkəmli nümayəndələri Mirzə Ələkbər Sabir, Əli Nəzmi, Əliqulu Qəmküsar, Məmməd Səid Ordubadi, Əli Razi və başqalarının yaradıcılığında xüsusi yer tutan müxəmməs və təxmislərin işlənmə məqamına diqqət yetirilir. Mollanəsrəddinçilər jurnalın nəşri boyunca klassik Azərbaycan ədəbiyyatında xüsusi yer tutan digər janrlı əsərlərlə yanaşı, müxəmməslərə də geniş yer vermişlər.

Klassik Şərq, eləcə də Azərbaycan ədəbiyyatında yaradılan çoxsaylı şeir şəkillərinin hər birisinin fərdi cizgiləri, özünəməxsus təqti, vəzni, qafiyə sistemi və s. olması onları müəyyən normativlər sistemində qərarlaşdırıb. Çoxəsrlik ənənələrə söykənən klassik şeirdə insanın daxili dünyasının ifadəçisinə, lirik “mən”-inin daşıyıcısına çevrilən formanın ictimai-siyasi müstəvidə yeniləşməsi, təbii ki, dövrün, zamanın və mühitin tələbatı kimi ortaya çıxmışdır. Mollanəsrəddinçilərin klassik şeir şəkillərindən sənətkarlıqla, yaradıcılıqla faydalanaraq köhnə forma və ədəbi normalardan kənara çıxmaqla şeir şəkilləri üzərində apardıqları dəyişikliklər jurnalın özünəməxsus poetik strukturunda bir yenilik, novatorluq yaratmaqla bərabər, həm də bütövlükdə XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında yeni bir hadisəyə çevrildi.

Açar sözlər: “Molla Nəsrəddin” jurnalı, təxmis, müxəmməs, “Ağlar güləyən”, “Kefsiz”, “Cüvəllağibəy”, “Hərdəmxəyal”, “Saqit”, “Mürtəd”, “Simürğ”

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 01.04.2025; qəbul edilib – 18.04.2025

Takhmis and mukhammas in our satirical press
(Based on the “Molla Nasreddin” Journal)

Gulbeniz Babayeva

Doctor of Philological Sciences, associate professor
Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS
E-mail: gulbeniz-babayeva@mail.ru

Abstract. This article focuses on the usage and significance of the poetic forms of mukhammas and takhmis in the works of prominent representatives of 20th-century Azerbaijani literature and the “Molla Nasreddin” literary school, such as Mirza Alakbar Sabir, Ali Nazmi, Aliqulu Qamkusar, Mammad Said Ordubadi, Ali Razi, and others. Throughout its publication, the “Molla Nasreddin” journal devoted considerable attention to mukhammas alongside other genre works that hold a special place in classical Azerbaijani literature.

Each of the numerous poetic forms developed in classical Eastern and Azerbaijani literature possesses distinct characteristics, unique rhythmic patterns, meters, rhyme schemes, and so forth, which situate them within a defined system of normative conventions. In classical poetry, which is grounded in longstanding traditions, the poetic form – serving as the expression of the human inner world and the bearer of the lyrical self – underwent renewal within the socio-political context, naturally reflecting the demands of the era, time, and environment. By skillfully and creatively employing classical poetic forms, the contributors to “Molla Nasreddin” introduced modifications to these forms that diverged from established norms and traditional literary conventions. These innovations not only created a novel poetic structure unique to the journal but also constituted a new phenomenon in 20th-century Azerbaijani literature as a whole.

Keywords: “Molla Nasreddin” journal, takhmis, mukhammas, “Aghlar Gulayan”, “Kefsiz”, “Juvallaghbey”, “Herdemkhayal”, “Saqit”, “Murted”, “Simurgh”

Article history: received – 01.04.2025; accepted – 18.04.2025

Giriş / Introduction

XX əsr Azərbaycan satirik mətbuatının əsasını qoyan, xalqımızın əsrlərcə qoruyub saxladığı milli-mənəvi dəyərləri və zəngin ədəbi-mədəni irsi özündə yaşadan “Molla Nəsrəddin” jurnalı 25 illik fəaliyyəti dövründə böyük ideyalar uğrunda mübarizə və mücadilələrdən keçərək dövrün böyük ədəbiyyatını yaratmışdır. Jurnalın tarixi xidmətlərindən biri də “Molla Nəsrəddin” ədəbi hərəkatının görkəmli nümayəndələrinin klassik Şərq poeziyasından rişələnən müxtəlif janrlı şeir şəkillərinə parodiya və perifrazlar şəklində yazdıqları satirik şeirləri ilə realist ədəbiyyatımıza və milli mətbuatımıza gətirdiyi yenilik hissidir. Bu novatorluq, hər şeydən öncə, molla-nəsrəddinçilərin klassik Azərbaycan ədəbiyyatının böyük sənətkarlarının ölməz ədəbi irsinə bağlılığında və öz sələflərinin poetik əsərlərinin forma, struktur özəlliklərinin yeni, orijinal və qeyri-adi şəkildə təqdimatında bir daha özünü təsdiqləyir.

Bədii əsərdə məzmunla yanaşı forma məfhumunun da mühüm əhəmiyyətə malik olması önəmli məsələlərdən biridir. Bu mənada “Molla Nəsrəddin” jurnalında dərc olunan müxtəlif janrlı, çoxsaylı, rəngarəng əsərlərin özünəməxsus ifadə tərz, süjet və kompozisiyası, qeyri-adi üslubu, ədəbi növü, vəzn, şəkli və s. kimi komponentləri bu satirik dərginin orijinal və monumental poetikasını səciyyələndirən mühüm keyfiyyətlər kimi diqqəti cəlb edir. Xüsusilə də molla-nəsrəddinçilərin klassik şeir şəkillərindən sənətkarlıqla, yaradıcılıqla faydalanaraq köhnə forma və ədəbi normalardan kənara çıxmaqla şeir şəkilləri üzərində apardıqları dəyişikliklər jurnalın özünəməxsus poetik strukturunda bir yenilik, novatorluq yaratmaqla bərabər, həm də bütövlükdə XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında yeni bir hadisəyə çevrilərək tarixi status qazana bildi. “Molla Nəsrəddin”-in fəal yazarları Mirzə Ələkbər Sabir, Əli Nəzmi, Əliqulu Qəmküsar, Əli Razi, Bayraməli Abbaszadə, Mirzəli Möcüz, Məmməd Səid Ordubadi, Salman Mümtaz və başqalarının yaradıcılığında bədii formanın işlək, dinamik komponentləri kimi şeir şəkillərinin özünəməxsusluğu, spesifikliyi diqqət mərkəzində olmuşdur. “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin üzvləri əsrlərcə qəlibləşmiş, stabilləşmiş klassik şeirin qəzəl, müstəzad, mürəbbə, müxəmməs, təxmis, məsnəvi, rübai, tərki-bənd və s. şəkillərinə ustalılıqla, sənətkarlıqla yanaşaraq dövrün ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni, sosial problemlərini orijinal formada təqdim etmişlər. Çoxəsrlik ənənələrə söykənən klassik şeirdə insanın daxili dünyasının ifadəçisinə, lirik məninin daşıyıcısına çevrilən formanın ictimai-siyasi müstəvidə yeniləşməsi, təbii ki, dövrün, zamanın və mühitin tələbatı kimi ortaya çıxmışdır.

Əsas hissə / Main part

Mollanəsrəddinçilər jurnalın nəşri boyunca klassik Azərbaycan ədəbiyyatında xüsusi yer tutan digər janrlı əsərlərlə yanaşı, müxəmməslərə də geniş yer vermişlər. “Klassik şeir şəkli olan müxəmməs bizim şeirimizdə çox dəyişmələrə məruz qalmışdır. Şairlər bəzən misraların beşini də həmqafiyə etmişlər. Vaqifdə, Sabirdə, Hadidə və başqa şairlərdə bu şəklin cürbəcür nümunələrinə rast gəlmək olar. Sabir bu janrdə yazdığı satirik şeirlərin çoxuna əvvəl başdan bir mətə beyti verir. Qalan bəndlərin hamısını beş misra edir və hər bəndin axırında başdakı beytin qafiyəsini və son misrasını təkrar edir. Axıncı bəndi daha sərbəst şəkildə, həm də beş yox, daha çox misradan (6-8) ibarət qurur. “Qafqazlılar”, “Marş” şeirləri belə bir quruluşda yazılmışdır” [9, s.126].

M.Ə.Sabir:

*Çırmanırıq keçməyə çay gəlməmiş,
Başlayırıq qızmağa yay gəlməmiş,
Söz veririk indi, bir ay gəlməmiş
Asta qaçıb dürtülürük xəlvətə!
Kim nə deyir bizdə olan qeyrətə?! [2, s.6]*

Şeirdə bəndin dörd yox, üç əvvəlki misrası bir-birilə həmqafiyədir, sonuncu misra isə sadəcə təkrardır.

Satiradakı bu qədər ittihamların, tənqidlərin arxasında şairin böyük vətən sevgisi, xalqına təmənnəsiz məhəbbəti dayanırdı. Şair tənqid hədəfi seçdiyi “qəhrəmanlar”ı islah etmək, onların eybini, qüsurlarını göstərmək yolu ilə, əslində həmin çatışmazlıqların aradan qaldırılmasını istəyirdi.

Mollanəsrəddinçilərin, xüsusilə də Sabirin yaradıcılığında müxəmməs klassik ədəbiyyatımızdakı kimi aşiqanə mövzuda deyil, lirik mahiyyətindən uzaqlaşdırılaraq ictimai-siyasi xarakterdə qələmə alınmışdır. M.Ə.Sabirin “Oxutmuram, əl çəkin!” satirası da məhz bu qəbildəndir:

*Uşaq mənimdir baba, dəxli nədir sizlərə,
Kim sizi qəyyum edib, hökm edəsiz bizlərə?
Yatmaram əsla belə dinə dəyən sözlərə!
Bir kərə qan, müxtəsər, oxutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin! [8, s.222]*

Satirada fikir birinci şəxsin dilindən söylənilir, yəni fərdiləşdirilir, bununla belə, burada bir ümumiləşdirmə gücü də vardır. Sabir satiralarında ümumiləşdirmələrə geniş yer verilir ki, bunlar mahiyyət etibarını ilə həm ayrı-ayrı fərdlərə, həm də bütövlükdə geniş xalq kütlələrinə ünvanlanır.

Mollanəsrəddinçilər müxəmməsin mətəlləli, ayaqlı, nəqəratlı kimi növlərini yaratmağa müvəffəq olmuşlar. Xüsusilə müxəmməsin ayaqlı növündən daha çox istifadə edən müəlliflər şeirdə sonuncu bəndə rədif kimi yeni-yeni misralar əlavə etmişlər ki, onlar da ayaq funksiyasının daşıyıcısına çevrilmişdir. Əsasən də, Sabir, Əli Nəzmi yaradıcılığında rədifdən ayağa çevrilən əlavə misralar bəzən genişləndirilərək səkkiz və daha artıq həcmə çatdırılmışdır. Məsələn, Əli Nəzminin “Kefsiz” imzası ilə dərc etdirdiyi müxəmməs məhz bu poetik struktura malikdir:

*İşləmə əbnayi-müsəlman üçün,
Məsələyi-məktəbi-nisvan üçün,
İşlə, fəqət nəfi-cibişdan üçün.
Qəsbi-hüquqi-zənn, fərzənd elə,
Yığ hamını bir dama qat, bənd elə.
Molla kişi, moizə qıl pənd elə,
Hiylə elə, bijlik elə, fənd elə,
Söhbətinə aləmi həsbənd elə. [6, s.4]*

Müxəmməsdə birinci bəndin bütün misraları həmqafiyə (a a a a), qalan bəndin dörd misrası bir-birilə, beşinci misra isə birinci bəndlə həmqafiyə (b b b b a və s.) olur. Mollanəsrəddinçilərin yaratdığı ayaqlı müxəmməslərdə isə bu qafiyə sistemi tamamilə fərqlidir. Yuxarıdakı nümunədə şeirin son bəndinin qafiyə quruluşu a a a b b b b b şəklindədir.

Bəzən müxəmməslərin əvvəlinə mətlə beyti artırılır. Məsələn, jurnalın 1913-cü ilin 17-ci sayında “Kefsiz” imzası ilə verilmiş müxəmməs

*Yavaş, toxta, şitab etmə, dayan, türk!
Otur, əyləş, bir az dincəl, uzan, türk!*

– mətlə beyti ilə başlanır. Sonrakı bəndlərin hər biri beş misra ilə davam etdirilir:

*O dəm ki, ölkədə hürriyyət oldu
İdarə döndü məşrutəyə oldu
Niyazi, Ənvər oldu, Şövkət oldu
Verən bu mürdəganə tazə can, türk
Hər alqışladı onları cahan, türk!*

“Molla Nəsrəddin”də müxəmməslərin elə növləri də yaradılmışdır ki, şeirin bütün bəndləri beş misra ilə bitsə də, sonuncu bənd altımisralı (müsəddəs) şeir şəklində qurulmuşdur. Bu formalı müxəmməslərdə sonuncu bənddə misralar üç-üç qafiyələnmişdir (a a a b b b):

*Dəxli mənə yoxdur ki, qəzetlər yubanırlar,
Pulsuz qapanırlar, dayanırlar, usanırlar,
Məcmuəçilər müflis olurlar, utanırlar.
Hərçənd ki, odlara yaxır onları halım,
Mən sevmərəm onları fəqət, ay qadan alım,
Puç olmağıdır onların ancaq idealım. [7, s.6]*

“Molla Nəsrəddin” jurnalında işlədilən klassik şeir şəkillərindən biri də təxmisdır. Ərəb sözüdür, beşləmə mənasını ifadə edir. “Müxəmməs kimi, təxmisdə hər bəndi beş misradan ibarət olan şeirdir. Çox vaxt beş bənddən ibarət olur. Bu bəndlərin birinci, ikinci, üçüncü misralarını şeir müəllifinin özü yazır, dördüncü və beşinci misralar isə başqa bir müəllifin şeirindən olduğu kimi götürülür və məzmunca özündən əvvəlki orijinal misralarla bağlanır” [10, s.175]. Azərbaycan ədəbiyyatında ilk təxmisdə Füzuliyə məxsusdur. O, ustadı Həbibinin qəzəllərindən birini təxmisdə etmişdir. Klassik Azərbaycan ədəbiyyatında yaradılan təxmislərin qafiyə sistemi belədir: ilk bəndi aaaaa şəklində, sonrakı bəndləri bbbba, cccca... şəklində qafiyələnir. “Molla Nəsrəddin”də də, əsasən, qafiyələnmə prinsipi gözlənilmişdir. Lakin bəzi hallarda bu qayda əvvəldən axıradək ilk bənddəki kimi təzahür etmişdir.

Təxmisdə Şərq ədəbiyyatında, eləcə də klassik Azərbaycan şeirində lirik janrın qəzəl, qəsidə, qitə və s. şəkillərinə nisbətən az yayılmışdır. Orta əsrlərdə çox işlənən bu şeir şəkli tarixin sonrakı mərhələlərində bir qədər zəifləsə də, XX əsrin əvvəllərində “Molla Nəsrəddin” jurnalının səhifələrində tamamilə yeni məzmununda, orijinal üslubda işlək bir janra çevrildi. “Mollanəsrəddinçilər Azərbaycan poetik fikri tarixində ilk dəfə olaraq klassik şeir şəkillərinin normativliyini pozub, bədii formanın digər komponentləri kimi onu da məzmununa tabe etdilər. Yəni konkret vəzifələri olan şeir şəkillərini dövrün müasir ictimai-siyasi problemlərinin ifadə vasitəsinə çevirdilər. Yenilik təkcə ayrı-ayrı şeir şəkilləri üzərində aparılan ciddi struktur dəyişiklikdə, yəni klassik şeir şəkillərindəki stabil bəndlərin sökülüb, yenidən qurulmasında deyil, habelə müxtəlif şeir vəznlərinin eyni bir şeir daxilində bir-birilə “calaq” edilməsi hadisəsində də özünü büruzə verdi” [1, s.123]. Professor İslam Ağayevin qeyd etdiyi bu yenilik hissini digər klassik şeir şəkilləri ilə yanaşı təxmislərdə də aydın şəkildə görmək mümkündür.

Mollanəsrəddinçilərin yaradıcılığında xüsusi yer tutan təxmislər jurnalın ənənəsinə uyğun olaraq satirik məzmunlu, tənqidi ruhlu idi. Bu təxmislərin əksəriyyəti Füzulinin qəzəllərinə edilmiş parodiyalar şəklində özünü göstərir. Jurnalda Füzulinin ədəbi fəaliyyətinin 400 illiyi münasibətilə silsilə şəklində təxmislər dərc olunmuşdur. Bu baxımdan, “Cüvəllağibəy”in “Füzulini beşlətmə”, “Hərdəmxəyal”ın “Füzuliyə beşləmə”, “Saqit”in “Rövzəxan”, “Mürtəd”in “Tacirin eşqbazlığı” və s. təxmisləri məzmun və ideyaca jurnalın məqsəd və məramı ilə həmahəng səsləşir.

“Cüvəllağibəy” Füzulinin məşhur:

Pənbeyi-daği-cünun içrə nihandır bədənim – misrası ilə başlanan qəzəlinə perifrəzin təxmis formasında dörd bənddən ibarət bənzətmə – təhzil yaratmışdır:

*Yoxdur aləmdə dəxi qüssəvü dərdi-mühənim,
Vardır hər yerdə mənim bollu suyum, bollu dənim.
Məni min fikrə salan bu gödənimdir, gödənim.
Pənbeyi-daği-cünun içrə nihandır bədənim,
“Diri olduqca libasım budur, ölsəm kəfənim”. [3, s.2]*

Satirada “Molla Nəsrəddin” jurnalı üçün səciyyəvi olan fanatizmin, xurafatın, cahilliyin ifşası parodiyanın əsas leytmotivini təşkil edir. Xalqın qanını soran, onları elmsizliyə, kütləvi savadsızlığa sürükləyən molla obrazı şairin şiddətli və kəskin ittihamı ilə üz-üzə qalır. Şair Sabir üslubundan məharətlə bəhrələnərək tipin öz dili ilə özünü ifşa üsulunu seçmişdir. Təbii olaraq, şair təxmisin özünəməxsus özəlliklərini qorumağa nail olmuş, şeirin bütün bəndlərində bir, iki və üçüncü misraları dördüncü və beşinci misralarda qararlaşan Füzuli qəzəlinə uyğunlaşdırmış, forma və məzmunun harmoniyasını yaratmağa müvəffəq olmuşdur.

“Hərdəmxəyal”ın “Füzuliyə beşləmə” şeirində beşləmə-bənzətmənin əvvəlinci üç misrası müəllifə, son iki misrası isə Füzuliyə məxsusdur:

*Vaizin hər piçi-dəstarında min xülyası var
Dursa qılman, yatsa hurileyndən rəyası var
Məndəki xülyanın ancaq başqa bir mənası var
“Başda bir sərvə səmənbər vəslinin sevdası var
Sud qılmaz bağban nəzzarəyi-gülşən mənə”. [5, s.3]*

Təxmisdə vaiz obrazı ilə dərdli aşiq obrazı qarşılaşdırılır. Vaiz qarışıq, dolaşiq söhbətləri ilə cənnət-cəhənnəm, huri-qılman xülyasından dəm vurub insanları fanatik, cəfəng vədlərlə doğru yoldan azdırmağa çalışdığı halda, özünü həqiqi aşiq sayan şair isə “Məndəki xülyanın ancaq başqa bir mənası var” deməklə yalançı, fırldaqçı ruhani obrazından fərqləndiyini izhar edir. Təxmisdəki son misralar şeirin ümumi forması ilə həmahənglik yaradır və fikri tamamlayır.

“Molla Nəsrəddin”də dərc edilən təxmislərin əsas mövzusu xurafatın ifşasına, yalançı, fırldaqçı, cahil molla və ruhanilərin xalqı savadsızlığa, avamlığa, cəhalətə sürükləməsi kimi neqativ halların tənqidinə həsr edilmiş nümunələrdir. İslami dəyərləri yalançı moizələri ilə xalqın nəzərindən salan, millətin təəssübünü çəkməyən, çürük əqidəsi, boş məənəviyyəti ilə cəmiyyətdə xaotika yaradan belə tiplər təxmislərdə satira atəşinə tutulur.

Şair kütləvi savadsızlığın hökm sürdüyü bir zəmanədə avam xalqın beynini dini xurafatla doldurub məktəbdən, təhsildən, oxumaqdan yayındıraraq cəhalətə sürükləyən mollaları, ruhaniləri kəskin tənqid atəşinə tutur. Əlbəttə ki, şair əslində dinin məənəvi dəyərlərinə, kamilliyinə, elmə söykənərək xalqa fayda verə biləcəyinə şübhə ilə yanaşmır. Lakin XX əsrin əvvəllərində dindən bir alət kimi istifadə etməyə çalışan yalançı mollalar, zahidlər xalqın qəflət yuxusundan oyanmasına mane olur və əsl həqiqəti xurafat pərdəsi altında gizlətməyə çalışırdılar. Şair öz kəsərlə qələmi ilə belə tipləri tənqid hədəfinə çevirir və oxucuları onların fitvalarına uymamağa çağırırdı. O dövrdə patriarxal düşüncə sahibləri tərəfindən cəmiyyətdə dinlə elm elə şəkildə qarşılaşdırılırdı ki, sanki

bunlar bir-birilə barışmaz qüvvələrdir, ikisi bir araya sığa bilməz. Bütün bunlara bais olanlar isə yalançı, fırıldaqçı, cahil mollalar idi.

“Yedim islamı genə qaldı yarımçıq gödənim, Başdakı ağımı millət edəcəkdir kafənim” beytində özünün son aqibətini duyan molla obrazının daxili yaşantıları, mənfur əməllərinin nəticəsi çox sərrast və dəqiq şəkildə ifadəsini tapmışdır.

Ayrı-ayrı müəlliflərin yaradıcılığında yer tutan vaiz, molla, yalançı din mübəlliglərinin özünəməxsus fərdi cizgiləri, mənfə xarakterləri olsa da, onları bir məslək, bir əqidə birləşdirir: xalqını elmdən, təhsildən uzaqlaşdırmaqla uçuruma yuvarlatmaq:

*Diriğ eyləmədim halı-milləti idrak
Fəqir malına göz tikdim etmədim bir bak
Zəmanə döndü əcəb oldu rövzəxan qəmnak
“Cəfa oxun mənə yağdırmin ancaq ey əflak
Demən ki, yeddi kamandarə bir nişanə yetər”.* [12, s.4]

Keçmiş əməllərindən yana-yana söz açan rövzəxan zəmanənin, ona qarşı münasibətin dəyişməsindən ciddi narahatlıq keçirir. Fəqirlərin, yetimlərin malını mənimsəyən bu satirik tip təxmisin son misralarındakı Füzuli qəhrəmanından fərqli olaraq, bəd əməllər daşıyıcısı olan vücudunun yeddi yerdən oxlanmasından qorxuya düşmüşdür.

Jurnalda dərc olunan təxmislərdə kəskin satirik ittihadla üzləşən mollalar keçmiş günlərin intizarında qalan, fəqət bir də əl çatmayan o xoşbəxt zamanların arzusuylla yaşayan mənfə tiplərdir. “Molla Nəsrəddin”lə yanaşı, dövrün bir çox qəzet və jurnallarının tənqid hədəfinə çevrilən bu personajlar xalqın maariflənməsindən təşvişə düşmüşlər:

*Yazır hər gün bu qəzetlər bizə yüz latayıl
Qalmaq bircə səfeh kim bizə olsun mayıl
Biz neçün bəs bu qəzetlərdən oturduq qafıl
O qədər yazdılar axır gözün açdı cahil
Bir də heyhat yığılsın dağılan əncümənim.* [4, s.3]

Klassik ənənəyə uyğun olaraq təxmisin son bəndində hər iki şairin təxəllüsü verilməlidir. Lakin “Molla Nəsrəddin”də bir çox hallarda müəllif öz təxəllüsünü deyil, təxmis etdiyi şairin təxəllüsünü verir. Bəzi hallarda hər iki şairin imzasına da rast gəlirik. Məsələn,

*Ərdəbili Mürtədəm səndən nihan qılsam əgər
“Bərği-ahindən Füzulinin yanar gög bixəbər.* [11, s.5]

Bəzən bir təxmis eyni vaxtda iki şairə nəzirə şəklində yazılır. Jurnalda “Hərdəmxəyal” imzası ilə dərc olunmuş təxmis İbrahim Tahir Musayevə və Cüvəllağıbəyə nəzirə şəklində qələmə alınmışdır:

*Ərşi-minbərdə bir az boş qoyaraq çanəmizi
Oxuyardıq bu müsəlmanlara əfsanəmizi
Yıxıb islamı tikərdik özümüz xanəmizi
Elədim cənnəti-məva kimi kaşanəmizi
Evim abad, fəqət beyti-həzəndir vətənim.* [4, s.3]

Keçən əsrin əvvəllərində təxmis yazmaq bir dəb halını aldığından “Molla Nəsrəddin” jurnalı klassik Şərq şairlərinə, xüsusilə də Füzuli yaradıcılığına istinadən yazılan təxmislərin əksərən sənətkarlıq baxımından zəif olduğunu diqqətə çəkərək belə bir satirik parodiyanı öz səhifələrində dərc etmişdir:

*Molla dayı, işbu müxəmməsçilər
Yazmaqdadır şövqə gəlib şeirlər
Görsə bu aşarı Füzuli ağər
Məncə onun qailini həcv edər. [13, s.6]*

Nəticə / Conclusion

Təxmislər, əsasən, beş bənddən ibarət olur. “Molla Nəsrəddin” jurnalında dərc olunan təxmislər isə həcmə 4, 5, 6 və 7 bəndlikdir.

Jurnalda dərc edilən müxəmməs və təxmislər ideya və məzmun zənginliyi ilə yanaşı, yüksək sənətkarlıq xüsusiyyətləri baxımından da diqqəti cəlb edir. Azərbaycan dilinin çoxçalarlı leksikasında sözdən ustalıqla istifadə bacarığı molla-nəsrəddinçilərin üslubunu şərtləndirən başlıca amillərdən biridir. Canlı xalq danışığı dilindəki çoxmənalılıq, zənginlik söz sənətkarlarına düzgün seçim etməyə imkan yaradır. Şairlər mövcud söz ehtiyatından öz məqsədlərinə uyğun şəkildə bəhrələnməyə çalışır. Söz bazasından dəqiq, sərrast və vəziyyətə uyğun seçmələr etmək molla-nəsrəddinçilərin özünəməxsus fərdi üslubunu formalaşdırır. Əlbəttə, bu üslubu formalaşdırmaq və cilalamaq işi zamana bağlıdır. Məlumdur ki, söz sənətkarlarının sözdən istifadə bacarığı, ona ehtiyatla, məsuliyyətlə yanaşma tərzində zamanın və mühitin, mövcud şəraitin xüsusi rolu vardır. Bu baxımdan Azərbaycan klassik ədəbiyyatında əsrlərcə stabilləşən, hətta deyərdim ki, daşlaşan bir çox sözlər XX əsrin əvvəllərində Mirzə Ələkbər Sabir, Əli Nəzmi, Əliqulu Qəmküsar, Əli Razi, Bayraməli Abbaszadə, Mirzəli Möcüz və başqa satirik şairlərin leksikonunda tamamilə orijinal bir formada işlənmiş və yeni mənə çalarları yaratmışdır. Bu yeni yanaşma tərzini “Molla Nəsrəddin” dilini və üslubunu formalaşdırmışdır. XX əsrin ilkin mərhələsində həm nəsr, həm də nəzmdə yaranıb stabilləşən bu üslub “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Ədəbiyyat / References

1. Ağayev İslam. “Molla Nəsrəddin”in poetikası. – Bakı: Elm, 1985, 168 s.
2. Ağlar Güləyən. “Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə ?!” “Molla Nəsrəddin”, 1910, №2.
3. Cüvəllağibəy. “Füzulini beşlətmə”. “Molla Nəsrəddin”, 1913, №24.
4. Hərdəmxəyal. “Molla Nəsrəddin”, 1913, №26.
5. Hərdəmxəyal. “Füzuliyə beşləmə”. 1925, №21.
6. Kefsiz. “Molla Nəsrəddin”, 1910, №32.
7. Kefsiz. “Molla Nəsrəddin”, 1913, №2.
8. Mirzə Ələkbər Sabir. “Oxutmuram, əl çəkin!”. Hophopnamə. – Bakı: Yazıçı, 1992, 560 s.
9. Mir Cəlal, Pənah Xəlilov. Ədəbiyyatşünaslığın əsasları. Ali məktəblər üçün dərslik. Yenidən işlənmiş və təkmilləşdirilmiş II nəşri. – Bakı: Maarif, 1988, 280 səh.
10. Mirəhmədov Ə. Ədəbiyyatşünaslıq terminləri lüğəti. – Bakı: Maarif, 1978, 200 s.
11. Mürtəd. “Tacirin eşqbazlığı”. “Molla Nəsrəddin”. 1925, №21.
12. Saqit. “Rövzəxan”. “Molla Nəsrəddin”. 1925, №21, s.4.
13. Simurğ. “Müxəmməsçilər”. “Molla Nəsrəddin”, 1913, №29.

**Тахмисы и мухаммасы в местной сатирической прессе
(на основе журнала «Молла Насреддин»)**

Гюльбениз Бабаева

Доктор филологических наук, доцент

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА

E-mail: gulbeniz-babayeva@mail.ru

Резюме. В статье уделено внимание случаям использования мухаммасов и тахмисов, занимающих особое место в творчестве выдающихся представителей азербайджанской литературной школы XX века и журнала «Молла Насреддин» Мирзы Алекбера Сабира, Али Назми, Алигулу Гамкюсара, Мамед Саида Ордубади, Али Рази и других. За всё время выхода журнала молланасреддинцы отводили широкое место и мухаммасам, занимающими особое место, наряду с другими жанрами в произведениях классической азербайджанской литературы. Каждый из многочисленных видов, созданных в классической восточной и в частности азербайджанской литературе, имеет индивидуальные черты, свой такт, ритм, рифмованную систему и т.п., которые представляют определённую нормативную систему. В классической поэзии, опирающейся на многовековые традиции, обновление формы, превратившейся в носителя воплощения внутреннего мира человека, лирической духовности в социально-политической сфере, естественно, проявилось в соответствии с требованиями эпохи, времени, среды. Молланасреддинцы, творчески искусно используя виды классической поэзии, отказавшись от старых форм и литературных норм, наряду с созданием обновления, новаторства своеобразной поэтической структуры журнала, создали смену стихотворных видов, что в целом стало новым событием в азербайджанской литературе XX века.

Ключевые слова: журнал «Молла Насреддин», тахмис, мухаммас, «Плачущий насмешник», «Больной», «Джуваллаги бей», «Непостоянный мечтатель», «Сагит», «Муртед», «Симург»